

**SURXON VOHASI AHOLISI TURMUSH TARZIDA
OVCHILIK VA BALIQCHILIK SOHASI**

TerDU tadqiqotchisi - Nurali Safarov

Insonning yashashi va rivojlanishi tarixiga nazar tashlasak, ibtidoiy jamoa ovqatga bo‘lgan ehtiyojning katta qismi ovchilik orqasidan hal qilinishi tufayli, ushbu kasb insoniyat tirikchilikning asosiy vositasi hisoblangan. Insoniyat yovvoyi hayvonlarni qo‘lga o‘rgatib, ko‘paytirib va xonakilashtirib olgunga qadar asosan hayvonlar ovlangan. Shu sababli avvallari mohir merganlarni “Falonchi mergan” deb ulug‘lashgan. O‘z davrida ovchilik sohasi asosiy ozuqa topuvchi kasb hisoblangan bo‘lsa, sivilizatsiyalar va asrlar o‘tib bugungi kunga kelib ermakka aylanib boryapti. Ovchilikda avval ham va hozir ham muayyan qonun qoidaga amal qiladi albatta. Buyuk sohibqiron bobomiz Amir Temur ham To‘xtamishxonga qarshi qo‘shin tortganda oziq ovqat taqchilligiga duch keladi va butun qo‘shin bilan ovga chiqadi. Ov jarayonida esa hayvonlarni yoshi va bug‘ozlarini ovlamaganligi tarixiy manbalarda ma‘lumdir.

II jahon urushi tufayli yuz bergan ocharchilik paytida Surxon vohasida barcha tog‘larda xususan, Sherobod xalqining ko‘pchiligi Ko‘hitang tog‘i hududida ov qilib, tirikchilik qilganligi va asosan morxo‘rlar(kiyiklar) ovlanganligi sababdan ularning soni o‘sha vaqtda 20-30 tagacha kamayib ketganligi aniqdir. Morxo‘rlar soni oradan qariyib 70 yil o‘tib, qo‘riqxona va o‘ta kuchli nazorat tufayli ular soni qariyib 600 taga etkaziladi.

Ko‘hitangtog‘liklar hayotida ovchilik muhim o‘rin tutgan. Aholi orasida dong‘i ketgan merganlar bo‘lgan. Ovchilarning piri Polvoni Axmad Zamshiy hisoblanib uning haqqiga har mavsum haq atab turilgan. Xomkon, Bog‘lidara, Tangidevon, Davlon, Qo‘ldaroz, Zarautsoy, Buzg‘alaxona, Zargus, Qizilolma, Kampirtepa va boshqa shu kabi joylar asosiy ov maydonlari edi. Kiyik, bug‘u, to‘ng‘iz, jayra, morxo‘r, tog‘ echkisi va quyon, kaklik ovlangan. Qoplon va tulkilar terisi uchun ov qilingan. Aholi joniga va chorva mollariga xavf sola boshlagan paytlarida bo‘ri va

sirtlon(do‘lta)lar ham ov ob‘ektiga aylangan.¹

XX asr boshlarida Ko‘hitangtog‘ tizmasida yovvoyi hayvonlar juda ko‘plab uchragan. Yovvoyi hayvonlarni ovlashga ta‘qiq bo‘lmaganligi uchun ular yoppasiga istemol qilish uchun ovlangan.

Qizilolmada dong‘i chiqqan ovchilar mergan deb atalgan. Ulardan Eshaboy mergan, Abdusamadov Saman mergan, Boyqulov Xolli merganlarni sanab o‘tsak bo‘ladi. Kampirtepada eng mohir mergan 1914-yilda tug‘ilgan Jo‘ra mergan Choriev bo‘lgan. Uning otgan o‘ki bexato nishonga tegar ekan. Xomkonda ham ovchilar va ovchilik juda yaxshi rivojlangan. Bu erda Tursun mergan, jumanazar mergan, Bolta mergan, Musurmonqul mergan, jabbor merganlar ovchilik sohasida tajribali sanalgan. Xomkonlik usta Tovoshor bobo 1900-yillar miltiq yasagan va o‘zi ov ham qilgan.

Ko‘hitng tog‘ va tog‘oldi kishloqlarida ovchilar ov mavsumi kelgach ko‘pincha ikki yoki uchta ovchi birikib bir necha kunlik oziq-ovqatini olib, baland tog‘ va adirlarga ovga chiqib ketishganlar. Ovga ketishdan oldin ovimiz baroridan kelsin deb turli irim-sirimlarni ham o‘tkazishganlar.

Ovga albatta ov itlarini ham o‘zlari bilan olib ketishganlar. O‘qdorilarni ovchilar asosan o‘zlari eski ishlatilgan gilzalarni ichiga porox quyib tayyorlashganlar. Yovvoyi hayvonlarni ovlash jarayonida ovchilar turli hil hayvonlar ovozlari taqlid qilishganlar zeroki ovlanayotgan hayvonni o‘ziga jalb qilish niyatida bo‘lishganlar.

Ko‘hitangtog‘ qishloqlarida olib borgan tadqiqodlarimiz davomida, bu erda asosan ovchilar hayvonlarni ikki maqsad uchun ovlashgan ekanlar: birinchisi istemol uchun va ikkinchisi chorvalarga ziyon etkazganligi uchun (asosan bo‘rini) ovga otlanar ekanlar. Istemol uchun asosan quyon, kaklik, chil, bedana, to‘ng‘iz, kiyik kabilar ovlangan.

Tog‘da aholining asosiy hayot kechirishi uchun muhim narsa bu chorva mollari hisoblanadi. Asosan bahor boshlanishi bilan chorvadorlar qishloqlarni tashlab baland tog‘ yaylovlariga chiqq boshlaydi. Yaylovlarda qo‘ylarga bo‘rilar

¹ Dala yozuvi. Sherobod t, Sherobod mahallasi, 2022 yil.

tashlanib boshlashi bilan ovchilar miltig'ini olib ovga chiqib ketishgan. Ovchilar agar bo'rini ovlasa, uni eshakka ortib har bir qishloqlarni aylantirganlar. Bu aholi o'rtasida iliq kutib olingan, ovchiga rahmat tariqasida pul, qo'y va uloqlar ham berganlar. Bo'rining tirnoqlaridan, tuklaridan va tishlaridan aholi sotib olishganlar.

Ovchilar bo'rini nafaqat miltiq bilan balki xo'rak bilan ham ovlashganlar. Bu jarayonni ovchilarning ichida bo'rining yurish yo'nalishini biladigan ovchilar amalga oshirishganlar. Avvalo katta qoziq olinib unga bo'ri uchun moslab yasalgan katta qopqon zanjir bilan mustahkamlab bog'langan, keyin qopqon ichiga go'sht qo'yilib ketilgan, Oradan bir ikki kun o'tib ovchilar qo'ygan qopqonlarini birma bir ko'rib chiqishgan. Bu usulning lekin unchalik samara bermasligining sababi, bir galadan bitta bo'ri qopqonga tushsa galadagi boshqa bo'rilar qopqonga qaytib yaqinlashmagan.

Kampirtepa qishlog'ida yashab uzoq yillar ovchilik bilan shug'ullanib kelgan Jo'raboev Yangiboy boboning ta'kidlashiga ko'ra, bo'ri, to'ng'izlarni ovlashda erto'la kavlab ustiga shox-shabba tashlab qo'yilarkan. Bilmasdan bu chuqurga tushib ketgan xayvonlar chuqurdan qaytib chiqolmaganlar.²

Kaklik, bedana va chillarni ovlashda ovchilar, ularni ko'payish davrida moda ko'shlarni qafasga solib aynan ular kshplab uchraydigan daralarga, kamarlarga yaqin joyga olib borib sayratishga va erkak parrandani yoniga chaqirgan. Ovchilar qafas atrofiga to'rlar qo'yishgan va moda qush yoniga kelgan erkak kush to'rga ilinib qolgan.

O'tgan asr ikkinchi yarmidan keyin Ko'hitang qishloqlaridan ko'plab ovchilar chiqqan. Ular ovlangan hayvonlar turlari yildan yilga kamayib boravergan. Masalan Morxo'rlar, Turon yo'lbarisi kabi noyob hayvonlar soni deyarli yo'q bo'lib ketishi arafasiga kelib qolgan.

Pashxurd, Vandob, Laylagon adirlariga azaldan lalmi ekinlar ko'plab maydonlarga ekilgan. Qishda kunlar sovib qor yog'gan paytlarda yovvoyi o'rdak va g'ozlar lalmi dalalariga kelib qo'ngan. Ovchilar bir metr uzunlikdagi yog'ochni ekin dalalarining har eriga qadab, qadalgan yog'ochga so'ta donini uzun ipga

² Dala yozuvi. Sherobod t. Kampirtepa qishlog'i. 2022 yil.

terib o‘tkazib bog‘lab fo‘yishgan. Ozuqa izlab kelgan qushlar ipga terilgan donni yuta boshlagan va u ichagiga o‘ralib qolgan. Buni kuzatib turgan ovchilar darhol borib o‘lar ahvolgv kelayotgan o‘rdak va g‘ozlarni darhol boshini uzib (halol qilib) olganlar.

Tog‘ kakliklari ot yolidan qilingan to‘r bilan tuzoq qo‘yib ushlangan. Taxminan 15–20 santimetr keladigan ipchalar halqa qilinib besh-olti metrlik ipga mahkam bog‘lanadi. Halqacha tik holatda ochiq qo‘yiladi. So‘ngra tuzoq atrofiga va ichiga don sepib qo‘yiladi. Donni terib olayotgan kaklik, albatta, halqachaning ichiga ham bo‘ynini tiqadi. Tuzoq ichidagi donni olishga oladiyu, lekin bo‘ynini chiqarayotgan vaqtda bo‘yin pati halqadan chiqishiga yo‘l qo‘ymaydi, chunki tortilish natijasida halqa uni qisib qoladi.

Tulki, quyon, bo‘ri singari o‘rtacha kattalikdagi hayvonlar *xappak* deb atalgan tuzoq yordamida ovlangan. Uning tuzilishi quyidagicha: katta va og‘ir yapaloq toshning bir tomoni ko‘tarib qo‘yiladi. Toshni suyab turish uchun uning erdan ko‘tarilgan qismiga cho‘p, erga tekkan qismiga esa, *emtut* (xo‘rak) qo‘yiladi. Xo‘rakning bir tomoni ip yordamida cho‘pga bog‘lanadi. Tulki va shu singari hayvon xo‘rakni eyish uchun o‘ziga tortgan vaqtda cho‘p tortilishi natijasida, jonivorni tosh bosib qoladi.

Bundan tashqari, Xataksoy, Poshxurdsoy, Qizilolmasoy bo‘yida yashagan aholi baliq ovlash bilan ham shug‘ullangan. Xomkon ko‘li, Poshxurdsoy va Xataksoyda odamlar qarmoq yoki to‘r yordamida baliq ovlaganlar. Qizilolmada aholi eng sersuv bo‘lgan Qizilolmasoydan baliq ovlashgan. Baliq ovida butun oila, ba‘zan urug‘-aymoq to‘la ishtirok etadi. Buning uchun ular ikki guruhga bo‘linganlar. Birinchi guruh daryoning bir tomonida turib baliqlar to‘dasini to‘r tomon qaratib haydab keladi. Ikkinchi guruh esa, to‘r bilan birinchi guruh tomon boradi.

Ko‘hitang qishloqlarida nisbatan balik ovlash unchalik keng tarqalmagan. Negaki bu hududlardagi suv manbalari asosan buloq suvlari va bu suvlar kichik kichik soylardan tez oqib o‘tganligi bunga sabab bo‘la oladi. Zarabog‘ qishlog‘ida joylashgan Munqlibuloqdan aholi qadimda bir necha maroaba baliq ovlashgan ekanlar. Ammo baliqni eganlar turli hil kasalliklarga

chalinib boshlagandan so‘ng bu buloqning balig‘i ovlanmay qo‘yildi va bugungi kunda buloq ziyorat maskaniga aylantirilgan.

Ko‘hitangliklar asosan baliq oviga Alamli soyining Sherobod daryosiga quyilish joyiga, Pashxurdsoyning Maydondan o‘tadigan qismiga va Sherobod daryosiga kelishganlar. Sherobod daryosining Kallamozor, Ashurhilvat, Chilonzor va Guliston qishloqlari xududidan oqib o‘tuvchi qismlari nisbatan suvi sayoz va chuqur bo‘lganligi uchun ovchilar tog‘dan aynan shu qismlariga kelib baliq ovlab ketishganlar.³

Ko‘hitanglik aholining aytishicha ota bobolarining baliq ovlash texnikalari ham juda sodda bo‘lgan ekan. Masalan, Maydonliklar soydan baliq ovlashda faqat shoh shabbalardan qoydalanishgan ekanlar. Bu jarayon daraxt shoxlari bilan suv yo‘li to‘silib, baliqlarni bir erga to‘plashga urinilgan va shu erga besh-olti kishi baliqni ushlab uchun turishgan. Bu usullar XX asr o‘rtalariga kelib eskiradi va har xil to‘rlardan qoydalanishga o‘tishadilar.

Baliq ovining eng sermahsul davri bu bahor faslining aprel va may oylari buladi. Negaki bu paytda tog‘larda kuchli jala yog‘ib, daryo va soylardagi jamiyki baliqlar loyqa suv yutib daryo chetiga o‘zini urar ekan. Bu esa ovchilarga osonlik tug‘dirgan.

³ Dala yozuvi. Sherobod t. Kallamozor qishlog‘i. 2022 yil.